

TOPONÍMIA I GEOGRAFIA: EL TERRITORI DE LLIMIANA EXPLICAT A TRAVÉS DE CINC TOPÒNIMS¹⁴⁵

David CLARET I PUYAL

PROPÒSIT INICIAL

Qui més qui menys que hagi pensat sobre els noms de lloc que ens envolten, s'haurà adonat que sovint tenen a veure d'una manera o d'una altra amb el tros de terra que anomenen: que els topònims, llegits adequadament, ens informen de com són els llocs. Això, tan simple de tan evident que sembla, no s'expressarà, però, sempre igual: cada petit indret, cada contrada, tindrà una relació particular amb el nom que li haurà estat posat. Amb aquest article volem mostrar com, en el cas de Llimiana, aquesta relació entre el nom i la geografia arriba a una simplicitat extrema, tan extrema com la necessitat mateixa dels homes i dones que al llarg de la història se n'han servit. I que, per tant, podem explicar Llimiana a través dels seus topònims. Al capdavant, i als efectes concrets del nostre exercici, amb cinc (d'especialment rellevants) en tindrem prou.

EL BOSC, LA SERRA ELS OBACS, ELS MASOS, EL TERME

Fent-hi un cop d'ull ràpid, i simplificant molt les coses, podríem dir que parlar de Llimiana és parlar del Montsec. La serralada que, davant per davant del poble, s'alça imponent fins a una carena de més de cinquanta quilòmetres de longitud, bruscament tallada per congostos, un dels quals és el de la Noguera Pallaresa. Efectivament, la presència rotunda del Montsec es fa evident a qualsevol que s'hi acosta, tant si ve del Pla de Lleida com si ve del Pirineu. Per la magnitud que pren en el context prepirinenc (també per la significació històrica que ha tingut) el Montsec és un referent primer d'un bon tros de país, sobretot dels habitants del Pla de Lleida, que de sempre, projectant-hi l'ombra pròpia, l'han fet servir com a rellotge improvisat mentre feinejaven al camp. És també des del sud que comprem l'origen del topònim: tant si és per *sec* en el sentit d' 'eixut' com si és en el sentit de 'tallat', el nom és un viu reflex de la realitat: un cingle aspre que tanca les visuals del Pla cap al nord.

De Llimiana estant, però, això no és ben bé així: davant una carena quilomètrica i força contínua a 1.700 metres d'altitud, el poble s'alça, damunt un cingle calcari, tan sols a 790 metres. És per això que Llimiana, en el Montsec, no hi veurà ni el rellotge dels del Pla ni el símbol o senyal dels que se'l miren país endins. Hi veurà, senzillament, un bosc; o millor, *el Bosc*. I ja tenim el topònim. Que serà resultat de la realitat del lloc, sí, però també de l'ús secular que se n'haurà fet. El topònim, fet i fet, no farà més que parlar-nos de com la gent de Llimiana percebia tot aquell tros de terme tan dret i boscós: com l'àmbit feréstec per antonomàsia, d'explotació difícil dels recursos disponibles, però alhora, també, com un indret de forta significació simbòlica. Perquè l'entorn físic, aspre i rocallós, de l'ermita de Sant Salvador (*el Sant del Bosc*) no és aliè al sentit cultural (religiós, si ho voleu) de la pujada, de l'esforç i l'ansia per arribar a un indret penjat literalment a mig vessant. És per això que el simbolisme que podia tenir el

¹⁴⁵ Aquest article es basa en el treball de curs desenvolupat a l'assignatura de Toponímia (conduïda per Joan Tort) de la llicenciatura de Geografia de la Universitat de Barcelona durant la primavera i l'estiu del 2006.

Montsec de lluny estant (aquella referència geogràfica dels del Pla) no serà el mateix que el del Bosc: aquí seran les coses concretes, el vessant, el bosc i l'obaga, les que confegiran un entorn procliu a ser vist culturalment, més enllà de la feina del dia a dia.

Costa amunt, allà on el roure martinenc deixa pas a un vessant menys dret i sense bosc, d'unes dècades ençà repoblat de pins, hi trobem tot un ras on hi amorriava¹⁴⁶ el bestiar. Calia travessar-lo per passar a la banda sud, a Rúbies per la Portella Blanca, a partir de la qual s'obria el país del sud tot just a la vora d'un cingle imponent. A l'obaga del Montsec, si costa avall del Sant teníem *el Bosc*, tot aquest vessant pelat situat a les altures serà, indefectiblement, *el Ras*.

I com el Bosc i el Ras, tindrem la Vall, la Serra, els Obacs i els Masos. Tot noms genèrics, per l'ús esdevinguts topònims. Tot de peces que ens acabaran per construir el conjunt del terme, sempre des del punt de vista particular de la gent de Llimiana, i que només s'entendran des d'aquesta òptica concreta. Ho acabem de veure: ningú fora de Llimiana (o fora del veí poble de Guàrdia) deurà veure *el Bosc*, de la mateixa manera que poca gent a Llimiana, o a Guàrdia, hi devia veure *el Montsec* abans de l'aparició del nom als atlas escolars.

I és per això que noms tan complicats com *el Barranc de Barcedana* i *la Serra de la Vall de Llimiana* són, simplement, *la Vall* i *la Serra*. O diguem-ho tot: el Bosc, la Vall i la Serra, i no caldrà dir gaire res més sobre on hi ha els pobles, els conreus i els arbres. El Bosc, territori feréstec allunyat de la domesticitat de la Vall i la Serra. La Vall, els pobles i conreus ben disposats entre el Bosc i la Serra. La Serra, la muntanya a l'abast, davant el Bosc i damunt la Vall. O sigui, tres àmbits del terme clarament diferenciats pel relleu i per l'ús.

La Vall, doncs, contràriament al Bosc, és la terra domesticada, solana, esglaonada, profundament humanitzada per pobles i conreus. Els pobles s'arregleren allà on els cingles calcaris deixen pas al peudemont argilós, on els conreus de secà s'organitzen amb una toponímia fortament influïda per l'estructura de la propietat.¹⁴⁷ Més amunt dels pobles¹⁴⁸ comença la Serra, un relleu tabular paral·lel al Montsec (o sigui, paral·lel al Bosc) que arriba fins al mateix poble de Llimiana. De fet, Llimiana des del punt de vista estructural és Serra (el poble s'assenta damunt els mateixos estrats, això sí, separats per una esclatxa que l'erosió ha anat eixamplant a través del temps). Però, per a la percepció local, *poble* i *serra* no tenen res a veure: per a tothom la Serra és allà, a la banda de llevant, a l'altra banda del cementiri i de les eres. Amb un mateix sòcol, la Serra i Llimiana són dues realitats complementàries però diferents. Però no s'acaben aquí les paradoxes: la Serra, avui dia l'únic àmbit del terme (juntament amb el Bosc) sense cap mena de poble o masia, és a l'origen del poblament de Llimiana.¹⁴⁹ Les ruïnes de l'ermita de Sant Andreu en són ara els únics vestigis.

Formant part de la Serra, però a l'altra banda, mirant a nord, hi trobem un enclavament que Jordi Mir i Parache¹⁵⁰ entén com "un testimoni de la magnitud que havia tingut el terme de Llimiana al moment de la gran preponderància del castell i consegüent expansió del poble". Com a tots els altres àmbits, el topònim és prou evocador de la realitat geogràfica: *els Obacs*. Perquè, diguem-ho clar, només la història justifica que aquests masos formin part del terme de Llimiana: resulta més complicat accedir al cap municipal (Llimiana) que no pas al comarcal (Trempl), per no dir res d'Isona, on també s'hi celebra un mercat setmanal. Finalment, només ha calgut que Llimiana perdés la importància que havia tingut històricament perquè els Obacs s'entenguin més allunyats que mai: avui dia, el topònim hi ajuda a bastament.

I, abans d'arribar al mateix poble de Llimiana, i continuant el recorregut cap a ponent, arribem als Masos, tot un tros de terme al peudemont de la Serra que s'encara directament a la Conca, a tocar del pantà dels Terradets. Com no podia ser d'altra manera, el nom per referir-se a tot aquest àmbit és el

¹⁴⁶ Bona mostra n'és el topònim *los Amorriadors*, que fa referència a la forma com es disposava el ramat (amb els morros a tocar) per fer més suportable la calor d'un indret sense ombra.

¹⁴⁷ Hi són força abundants els diversos *Ço*: per exemple, el *Ço del Ton*, de Flica o de Martineu.

¹⁴⁸ Sant Cristòfol, Sant Martí i Sant Miquel són nuclis de població propers a Llimiana però que pertanyen al terme municipal de Gavet de la Conca.

¹⁴⁹ Es creu que l'ermita de Sant Andreu havia estat església parroquial cap al segle x. Posteriorment el poble hauria baixat a l'emplaçament actual, damunt un cingle allargassat davant mateix de la Conca.

¹⁵⁰ Mir, J. (1975). *Llimiana i l'ermita de Sant Andreu*, Unió Excursionista de Catalunya.

que millor el defineix: els Masos, tota una forma d'assentament, dispersa, ben poc corrent a la Conca de Tremp.¹⁵¹ I que, pel que sembla, amb el temps ha resultat força avantatjosa: potser perquè és molt més accessible, amb els anys ha perdut relativament menys població que el poble de Llimiana, situat quatre-cents metres per damunt. Al capdavant, la situació de Llimiana respon a la història, i versemblantment a motius militars. La situació dels Masos, en canvi, respon al conreu d'uns camps relativament planers (gairebé els únics del terme!) massa allunyats del nucli urbà. Tenint en compte el nom (*els Masos*) no caldrà capficar-s'hi gaire: el domini de la toponímia de base humana (la referent als masos, trossos, camins o propietats) serà absoluta en relació amb la relativa a la realitat física. Als ulls de la gent, les costes i les rieres poc hauran servit per referir-se a tots aquests verals.

“El Terme està ben sec”, diria algú de Llimiana davant una sequera d'aquelles persistents. Als camps de conreu no hi hauria saó,¹⁵² i les fonts no rajarien. El subministrament d'aigua al poble tampoc no estaria assegurat. Així les coses, *el Terme* segurament faria referència a l'estat general de les terres que envolten Llimiana: el Bosc, la Vall, la Serra, els Masos, sense distingir-hi aprofitaments ni usos. Per això, inclouríem *el Terme* dins aquesta toponímia bàsica de Llimiana, per com anomena el conjunt de terres, però sobretot perquè, per enèsima vegada, el nom genèric torna a esdevenir topònim.

A MANERA DE CONCLUSIÓ: CINCPÒNIMS QUE LLANGUEIXEN

Hem esmentat per ara cinc topònims: quatre que anomenen diferents trossos del terme i un darrer que els comprèn tots, globalment. I tots ells, genèrics: un bosc, una vall, una serra i uns masos. I un terme. La qual cosa ens porta a pensar en la percepció que la gent tenia del territori que els envoltava: més que *un bosc*, *el Bosc*; més que *una serra*, *la Serra*; no *una Vall*, *la Vall*. Com que és evident que la realitat no és tan simple, i de valls, serres i boscos n'és ple, diríem que és un punt de vista comú de la gent d'un poble que posa nom a allò que importa, i de la manera més transparent possible. El Bosc no serien aquells roures de la Serra que són marges de camps, ni la Vall l'ampla conca de la Noguera, ni la Serra l'altiu Montsec. Cada cosa té el seu nom fruit d'una mirada estrictament local. És a dir, la mirada que fa que allò que de lluny estant sembla que és tota una serra sigui, de fet, el Bosc; o que una muntanya veïna d'aparença insignificant sigui, vet-ho aquí, la Serra.

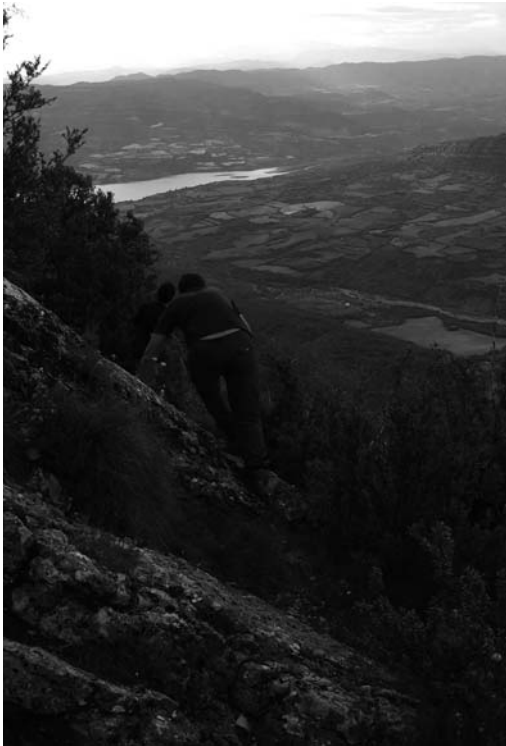
Aquestes són les lògiques que feien anomenar d'una determinada manera el territori; i el cas de Llimiana, de ben segur, n'és només un exemple d'entre molts. Per això podem pensar que és normal que, quan l'estructura econòmica i social d'aquests pobles trontolla, també ho facin els noms que els han justificat. Per dir-ho clar: el Bosc no s'entén tant des dels atles ni des de les activitats d'avui, com des d'una percepció local que té molt a veure amb uns usos i uns costums que, en bona part, ja són història. Per aquest motiu tant *el Bosc*, com els seus arbres, s'expliquen tan sols en la perspectiva del temps passat. Si es tractés estrictament de l'avui, o sigui del temps present, és possible que només ens quedés *el Montsec*.

¹⁵¹ De fet, només es repeteix a Biscarri, prop de Comiols.

¹⁵² Saófa referència a la humitat del sòl. Segons el GDLC, el grau d'humitat d'una terra, abundant o suficient perquè produeixi fruit, especialment després d'una ploguda.

El Montsec és, en el context català, una unitat orogràfica amb una gran significació geogràfica i històrica. En la percepció dels pobles pallaresos que l'envolten és, sobretot, un bosc.

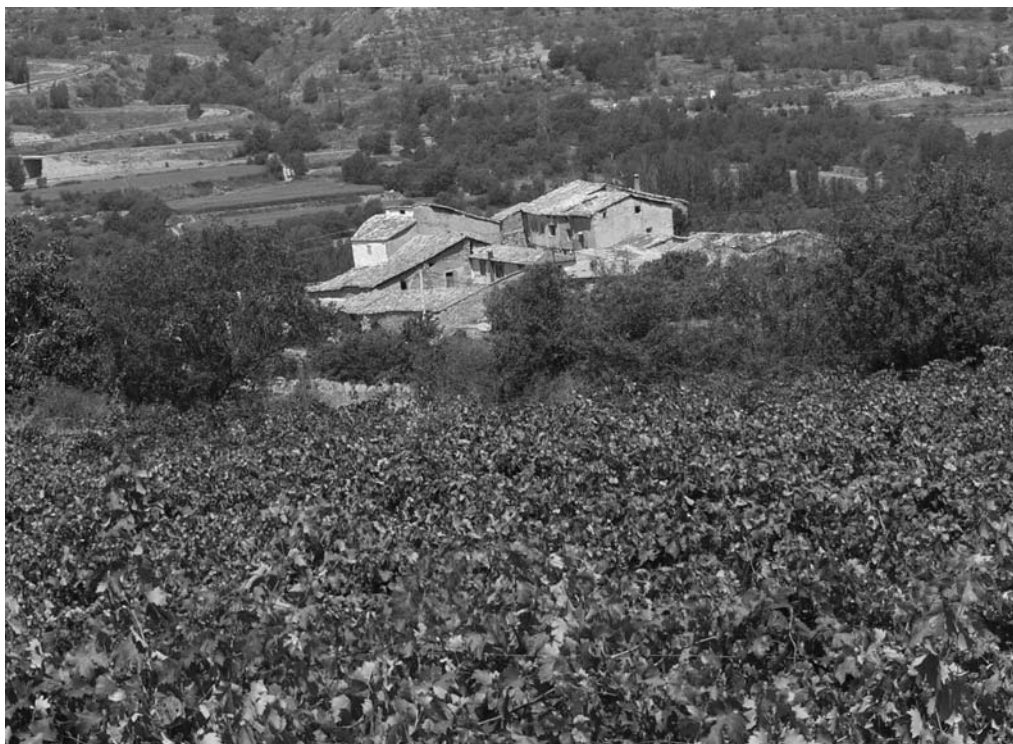
El fort pendent i la morfologia càrstica de l'Obaga del Montsec tenen a veure amb un entorn dur, hostil a l'activitat humana. El Forat del Gel n'és una bona mostra. Convé subratllar que el gel que s'hi obtenia era utilitzat antigament per a usos medicinals i sumptuaris, com explica Manuel Cortès a la seva guia del Montsec.

Més amunt del Bosc hi trobem el Ras: allà on l'alzinar i la roureda de roure martinenc deixen pas al matollar i les plantacions de pi. Com altres paratges d'arreu del país situats en llocs enlairats desproveïts de vegetació, rep el nom també dels Amorriadors. La Portella Blanca és un dels passos per travessar el cingle calcari que mira a migjorn i davallar cap a les terres baixes del sud.

La Vall i la Serra vistos des del Bosc (l'Obaga del Montsec). Hi veiem com, tret de Llimiana, els pobles s'arrengleren entre uns terrenys eixuts i acinglerats (la Serra) i uns de fèrtils i inestables (la Vall). La situació del poble de Llimiana, damunt un turó a l'extrem oest de la Serra, abalconat damunt la Conca de Tremp, sembla respondre clarament a motius estratègics i militars.

Els masos responen a la particular geografia de Llimiana: uns quatre-cents metres més avall del poble, al peudemont de la Serra, hi trobem els camps de conreu més planers del terme.

BIBLIOGRAFIA

- AA. DD. (1991-1996). *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* (v. 12), Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- ALCOVER, A. M.; MOLL, J. B (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca.
- COROMINES, J. (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona "La Caixa", Barcelona.
- COROMINES, J. (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial - Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona "La Caixa".
- CORTÉS, M. (1983). *El Montsec, la muntanya de ponent*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Col·lecció Llibre de motxilla, 21).
- INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA. Cartografia 1: 5.000 i 1: 50.000 (full 290).
- MIR, J. (1975). *Llimiana i l'ermita de Sant Andreu*. Unió Excursionista de Catalunya.
- MIR, J. (1996). *Llimiana i l'ermita de Sant Andreu*. Tremp: Garsineu Edicions.
- MIR, J. (1983). *Els noms de lloc del terme de Tremp i del seu agregat Claret*. Tremp: Societat Amics de la Muntanya.
- SERRANO, J.M. (1988). *El Montsec*. Edicions de Nou Art Thor (Col·lecció Terra Nostra, 11).